

Twentse Post

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN GESCHIEDENIS

BEELDENDE KUNST, STREEKTAAL, NAAM-EN VOLKSKUNDE

nr. 10

OKT. 1972

11^e jrg.

HET TIJDVAK VAN 800 TOT 1000 na Chr. — hier enerzijds begrensd door de definitieve onderwerping der Saksen door Keizer Karel de Grote in het jaar 804 en aan de andere zijde door de eerste vermelding van een Graaf te Goor omtrent 1027-1054 (zie voetnoot IX) —, is voor wat betreft de geschiedenis van Twente in het algemeen en die van GOOR in het bijzonder een duistere periode.

Tot de eerste maatregelen die worden genomen na de onderwerping van de Saksen (vrede van Selz anno 804) behoort de indeling van het Saksenland in acht bisdommen: Münster, Osnabrück, Paderborn, Minden, Halberstadt, Hildesheim, Verden en Bremen.

Het bisdom Utrecht had intussen de geestelijke macht over Twente, Drente en Salland reeds aan zich getrokken. Bij Twente behoort dan tevens de streek, die wij nu kennen als de Niedergrafschaft Bentheim; [X].

Berichten over kerkstichtingen in Twente tussen 800 en 1000 na Chr. ontbreken geheel en al, afgezien van het verhaal van bisschop Radboud van Utrecht, die anno 917 in Drente ziek geworden, naar Ootmarsum — waar een kapel was — wordt overgebracht en aldaar overlijdt [XI].

De kerk te Oldenzaal wordt eerst in de 11de eeuw (1049) vermeld [XII], de kerk te Delden evenals die van Enschede in 1118 [XIII], de kerk te Ulzen (in het voormalige Noord-Tw.) in 1131 [XIV] en de kerken te Haaksbergen, Markelo en Rijssen in 1188 [XV]. De kerk te GOOR tenslotte wordt voor het eerst vermeld in 1275/80, als zijnde afgescheiden van Delden [XVI]. In het laatste geval dient men er echter rekening mee te houden dat de kerk te GOOR (evenals die in Almelo en Diepenheim) vroeger slotkapel is geweest [XVII].

Op grond van de berichten van Altfried, Hucbald e.a. [XVIII] over de evangelie-verkondiging in de oostelijke gewesten (van de IJselstreek tot in het Wezergebied) sedert ongeveer 785, is het zeer wel mogelijk dat er in Twente reeds eerder kerkhuizen bestonden. Op schrift is ons daarover echter niets bekend.

Nog minder weten wij over de organisatie van de wereldlijke macht in Twente gedurende het tijdvak van 800 tot 1000 na Chr.

[IX] 1027-1054, *Oork. Sticht Utr.*, 186.

[X] Stroink, *Stad en land v. Tw.*, 132.

[XI] Leven van St. Radbod, medege-

deeld door H. ter Haar, *Bijdr. Med. Hist. Gen. XXXV* (1914), 167-168.

[XII] 1049, *Oorkboek Sticht Utr.*, 206.

[XIII] Idem, 289.

[XIV] Idem, 337.

[XV] Das Güterverzeichn. Graf Heinrichs von Dale (1188); *Bijdr. Meded. Hist. Gen. Utr.*, XXV (1904) 365 e.v.

„De goederenlijst van de Graaf van Dale bevat misschien enkele gegevens over de toestand van 1188; deze zijn echter geheel verloren gegaan in een dertiende of veertiende-eeuwse bewerking;” [SvB, zie vn. XVII, 221].

[XVI] *Bronn. voor de gesch. der kerkelijke rechtspraak i/h bisdom Utr.*, J.G.C. Joosting/S. Muller, Dl. I, 5.

[XVII] Slicher van Bath, *Mensch en land i/d Middeleeuwen*, Dl. I, p. 27.

[XVIII] *Monumenta Germ. Scriptores*

DE GRAVEN VAN GOOR

GRAAFSCHAPS-ORGANISATIE

De oorspronkelijke Frankische graafschaps-organisatie steunde ruimtelijk op de reeds bestaande indeling in gouwen ten tijde van de vrije Germanen; ⁷⁾.

De graaf — ambtelijk bestuurder van een gouw — fungeerde als plaatsvervanger van de Frankische koning; ⁸⁾. Uit dien hoofde was de graaf belast met de bewaking en verdediging van de graafschaps-grenzen tegen rijksvijanden, alsmede met de bescherming in zijn graafschap van ieders lijf en goed, waaronder tevens de domeingoederen (het verspreide koninklijke bezit).

Van de koninklijke goederen, die Karel de Grote niet persoonlijk bezocht, verlangde hij een schriftelijk verslag over de graan-oogst en andere opbrengsten. Producten, die geen schade konden ondervinden van een langdurig transport — zoals *was*, bestemd voor de vervaardiging van kaarsen — moesten twee keer per jaar worden afgeleverd aan de koninklijke hof in de residentie-stad Aken; ⁹⁾.

Vele van zijn goederen, die Karel de Grote niet zelf kon benutten,

gaf hij — evenals zijn opvolgers — aan graven of andere heren als ook aan de kerk in leen of in eigendom om aldus te voorzien in de materiële behoeften van de rijksambtenaren en hun dienstmannen (ministerialen) alsmede in die van de geestelijke leiders. Tot de dienst in 's heren leger konden worden opgeroepen alle koninklijke vasallen en alle vrije goedsheren. Wie niet voldoende bezat om zichzelf uit te rusten tot de strijd, moest samen doen met andere minderbedeelde vrijheren; gezamenlijk dienden zij een soldaat beschikbaar te stellen, bij weigering waarvan een passende straf zou worden opgelegd.

Wie als vasal de koning diende, moest evenals een graaf met ál zijn lieden gehoor geven aan de oproep tot de strijd. Aan de graaf was het toegestaan om twee mannen ter bescherming van zijn vrouw achter te laten. Ten dienste van bijzondere taken, waarmee de graaf was belast, mocht hij voorts voor elk ambt twee lieden vrij stellen van de krijgsdienst.

In de verschillende provincies van het rijk zorgden de graven

VOETNOTEN

⁷⁾ Ruimtelijk en personeel kwam het reeds onder de Ottonen en Saliërs (zie voetnoot 13) tot inbreuken op de graafschaps-organisatie, gedeeltelijk door de onttrekking (exemptie) van geestelijke gebieden (immuniteiten), deels door de schenking van grafelijke rechten aan bisschoppen en abten. Beslissend werd de omzetting van het grafelijk ambt in een leen en bovenal de erfelijkheid van deze lenen. Daarmee konden de graafschappen niet alleen (zelfs in vrouwelijke linie) vererfd, maar voorts verkocht, gedeeld, verpand of weggeschonken worden. Tegelijkertijd vormde de dienstadel (voortgekomen uit de ministerialen die — in dienst van de graven — als 'ridders' opname vonden in het adellijke gezelschap en zijn levensvormen) zich om tot geboorteadel en verschijnen de graven als bezitters van de hoge jurisdictie (rechterlijke bevoegdheid) onder de hoge adel. Echter sedert de regering van het Staufische Huis handhaafden zich hierin slechts die graven, welke er in waren geslaagd een grondheerlijkheid te vormen.

⁸⁾ Alleen uit adellijke geslachten — de oeroude krijgerskasten — werden koningen gekozen (zoals reeds bij de Germanen waarover Tacitus schreef: *reges ex nobilitate sumunt*) en evenzo alleen uit adellijke geslachten koos men hertogen en graven, palts-, mark- of landgraven, rijks-, land- en kerkvoogden. Eerst later (zie voetnoot 7) ving men aan om ook dienstmannen oftewel ministerialen 'edel' of 'nobil' of 'heerlijk' te noemen; [Herbert Grundmann, *Summa Historica*, 1965, Verlag Ullstein, Frankfurt a. M. / Berlin, blz. 401].

⁹⁾ *Capitulare de villis; Bestemmingen*, [Geciteerd bij A. Nitschke, zie voetnoot 10 hieronder, blz. 298].

¹⁰⁾ August Nitschke, *Propylaën Weltgeschichte*, Verlag Ullstein GmbH, Frankfurt a. M. / Berlin, Dl. 5, blz. 298. „Karl d. G. selbst behielt sich besondere Streitfälle vor. Wenn Bischöfe, Abte, Grafen oder andere mächtige Herren in Auseinandersetzungen keinen Frieden finden konnten, solten sie an seinem Hof erscheinen;” p. 299.

¹¹⁾ Uit de rekeningen van de Utrechtse bisschop (1381/83) blijkt, dat er in Twente zes belangrijke hoven waren, gelegen te Oldenzaal, Ootmarsum, Delden, Weddehoen (Delden), Borne en GOOR; alle voor het eerst genoemd in de 14de eeuw. Aan deze hoven was ook de jurisdictie (lagere rechtspraak) verbonden; men kon er van in beroep gaan bij de hof te Ootmarsum en vandaar op dien te Colmschate (Deventer), welke laatste derhalve belangrijker en vermoedelijk ouder was; [S. J. Fockema Andrae: *Bijdragen tot de Nederlandse Rechtsgeschiedenis*, III, 41-42].

De bisschoppelijke hof te Colmschate wordt voor het eerst genoemd in 1230; [Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, S. Muller Fzn/K. Heeringa, 797]. Reeds in 1046 ontving de bisschop v. Utr. de grafelijkheid in Deventer en omgeving; [id. *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht*, 202]. Te Deventer bevond zich ook een koninklijke hof, die in 960 — tezamen met de 'mancipia' (hofhorige lieden) — door koning Otto I werd geschonken aan het klooster Maagdenburg. De koninklijke bezittingen in en nabij Deventer zijn afkomstig uit de nalatenschap van 's Konings tante Uota [id. *Oorkondenboek van het*

Sticht Utrecht, 122], die — volgens een aantekening van Sloet [Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutphen, 1872-1876; 94] gehuwd was met Zwentibold, koning van Lotharingen († 900). Het is dus mogelijk, dat we hier met oorspronkelijk Karolingisch koninklijk goed te maken hebben. Mogelijk is derhalve ook, dat het jongere bisschoppelijke hof-gericht en het vroegere centenars-gericht elkaar in Deventer ontmoeten.

De historicus Slicher van Bath toont aan, dat de termen 'praedium' (landgoed, meestal zonder vermelding van horige lieden) en 'curtis' (hof, waaronder steeds horige lieden worden genoemd) vanuit de Rijnstreek langs de IJsel zijn binnengedrongen in Oost-Nederland en derhalve van Frankische herkomst zijn. Ook maakt hij uit de oudste oorkonden op dat de horigheid ouder is dan de hoven en in de beginne heeft bestaan zonder hofverband. Voorts pleiten de gegevens betreffende het voorkomen van de horigheid veel voor een ontstaan van de horigheid onder Frankische invloed; het is mogelijk dat de landeigenaars door het beschikbaar stellen van land voor cultivering, de ontginners aan zich gebonden hebben. Een wildernis-regaal (landsheerlijk recht op de woeste gronden) is in die tijd een vanzelfsprekend uitvloeisel van de Frankische verovering van Oost-Nederland.

Door het opkomen van de 'curtes' (hoven) heeft de horigheid een veel scherpere vorm aangenomen.

Mensch en Land in de middeleeuwen, 2e dr. 1972, Dl. I, blz. 154-158, 162, 165 en 166.

Twentse Post

Hoofdredakteur: J.W.M. GIGENGACK

Drukkerij, Redactie en Administratie:

TWENTSE POST, Beekstr. 5, Hengelö (O.)

Telefoon: 17987 - Postgiro: 820018

Leesgeld f 3,75 per half jaar. Los nr. 75 ct.

Advertentie-tarieven op aanvraag. Copyright Uitg.

dien een bisschoppelijke bezitting was.

In bedoelde akte is voorts sprake van een GRAAF GODESCHALK VAN TWENTE²⁷, die, naar we op grond van zijn titel moeten aannemen, als ambtenaar van de Duitse koning — waarschijnlijk echter reeds erfelijk met de grafelijke waardigheid bekleed — belast was met rechtspraak en bestuur in de gouw Twente.

In dezelfde jaren (omtrent het midden van de 11de eeuw) zien we de bisschop van Utrecht vrij plotseling ingeschakeld in het bestuur van het Duitse Rijk, waar zich intussen vijf hertogdommen hadden ontwikkeld: Saksen, Beieren, Zwaben, Franken en Lotharingen.

Laatstgenoemd hertogdom was in de 10e eeuw — onder de regering van Otto I (de Grote) — gedeeld in Opper- en Nederlotharingen;²⁸.

Tot het hertogdom Nederlotharingen behoorde Luxemburg, België (zonder Vlaanderen), een groot gedeelte van de Rijnlanden alsmede de Nederlanden.

In de westelijke Nederlanden streefde graaf Dirk III van het Hollandse Huis naar onafhankelijkheid van de Duitse koning. In 1018 bracht hij diens legeraanvoerder Godfried I van Verdun, hertog van Opper- en Nederlotharingen, een nederlaag toe. Ofschoon Dirk III aan de Duitse koning opnieuw trouw beloofde, waren de opstandige gevoelens duidelijk aan het daglicht getreden.

In 1023 en 1033, in welke tussenvallende jaren de Duitse koning kennelijk reeds ernstig van plan is de machtsverhoudingen in evenwicht te brengen door de Utrechtse bisschop — Adelbolt, een Fries van edele geboorte — met Drente te versterken²⁹, volgde Hertog Gozelo I achtereenvolgens op in Neder- en Opperlotharingen. Na diens dood (1044) werd de oudste van zijn twee zonen, Godfried II met de Baard, wegens opstandigheid in 1045 afgezet en Gozelo II, wegens

onbekwaamheid, in 1046 ontslagen. Daarmee kwam ook de grafelijkheid in Drente vrij, waarmee Gozelo II was beleend. Het is niet onwaarschijnlijk, dat het graafschap Noord-Hamaland (ongeveer gelegen in de vierhoek Deventer - Goor - Ruurlo - Eerbeek, de ruwe omlijsting van het latere graafschap Zutfen³⁰) eveneens aan deze hertog behoorde. De Duitse koning Hendrik III schonk beide graafschappen namelijk in één en hetzelfde jaar (1046) aan de bisschop van Utrecht;³¹.

Met deze versterking van de wereldse macht van de bisschop beoogde de Duitse koning klaarblijkelijk een dam op te werpen tegen de expansie-politiek van de Hollandse graven;³².

Reeds spoedig daarop moet de Utrechtse bisschop in het bezit zijn gekomen van de grafelijkheid in Twente. De manier waarop dit geschiedde, is niet geheel duidelijk en doet denken aan een ruiltransactie. Een zodanige gang van zaken kan men reconstrueren uit twee oorkonden:

△ een onechte oorkonde van 1059, waarin sprake is van een GRAAF GODSCHALK, diens echtgenote Adelheid en hun zonen Gebhard en Otto;³³.

Zij behelst een overeenkomst in geschillen tussen de bisschop van Utrecht enerzijds en de heren van de stad Zutfen anderzijds;³⁴.

„Opmerkelijk in dit stuk is, dat GODSCHALK den graventitel draagt, terwijl er van de 'heren van Zutfen' wordt gesproken. Er was dus een onderscheid, GODSCHALK wordt niet als 'graaf van Zutfen' betiteld. Een graaf GODSCHALK vinden we reeds vroeger vermeld in 1027-1054 [Oorkondenboek Utrecht 186] als graaf van Twente. (—) Er moet na 1046 echter iets gebeurd zijn: eerst zien we den bisschop in bezit van wat we het graafschap Zutfen kunnen noemen en een graaf GODSCHALK treedt op in Twente; later is de bisschop in het bezit van Twente (hetgeen ondermeer blijkt uit het optreden hier van een 'advocatus van het

Verdwenen bruggetje in het eertijds waterrijke Goor

Sticht, voor zover bekend sedert 1094, waarop we later terugkomen, red. TP) en graaf GODSCHALK bemoeit zich met de Zutfense zaken en blijkt heer van Zutfen te zijn;³⁵.

△ een oorkonde van ongeveer 100 jaar later³⁶, waarbij de bisschop van Utrecht en de graaf van Gelre — de opvolger van de graaf van Zutfen — een overeenkomst sluiten, leert, voor wat betreft de toestand in het zuidelijke deel van het Noord-Hamelandse graafschap, dat het hier gelegen graafschap Steenderen (wel op te vatten als de grafelijkheid in het kerspel Steenderen en misschien in het aan de andere zijde van de IJssel gelegen kerspel Brummen, zie voetnoot 31) vóór 1226 door de graaf van Gelre in leen werd gehouden van de bisschop van Utrecht. Aangezien voorts de titel 'graaf van Zutfen' voor het eerst in 1103 wordt gebruikt³⁷, volgt hieruit dat vóór die tijd GODSCHALK in het graafschap Noord-Hamaland de graventitel bezat en leenman moet zijn geweest van de Utrechtse bisschop. „De macht welke GODSCHALK in Zutfen bezat, berustte vooral op de voogdij over de goederen van de Zutfense kerk;³⁸.

Zij hieraan volledigheidshalve nog toegevoegd, dat de Utrechtse bisschop in 1086 door de Duitse koning werd begiftigd met de graafschappen Oostergo en Westergo in Friesland alsmede met het graafschap Islegow³⁹, waaronder we Salland hebben te verstaan.

Als een brede en machtige arm kromde het gebied van de bisschop zich aan drie zijden om de voormalige Zuiderzee, ten westen waarvan de graven van Holland met lede ogen moesten aanzien, hoe hun de pas werd afgesneden. In Goor werden de Twentse belangen van de bisschop behartigd door landvoogden of voogdgraven, *advocati van het Sticht* genoemd, waaronder een enkele vereerd met de titel 'signifer' (d.i. vaandeldrager in 's heren leger). Deze titulatuur in aanmerking genomen, verschilde de positie van de graaf van Goor sedert de twaalfde eeuw niet of weinig van zijn grafelijke voorgangers, met dien verstande echter, dat nu de bisschop van Utrecht in de leenverhouding was ingeschoven;⁴⁰. Als voorheen vervulde de graaf van Goor een belangrijke rol in de landsverdediging. Minder duidelijk zijn we geïnformeerd over

die veel geschillen veroorzaakten, te bekennen. In 1018 leed Godfried I te Vlaardingen een nederlaag tegen Dirk III, die hij er niettemin toe bracht de Duitse koning opnieuw trouw te zweren. Gozelo I (ook wel Gohelo genoemd) volgde zijn broer Godfried I van Verdun in 1023 op als hertog van Nederlotharingen.

Konrad II (Salisch) 1024-1039

Gozelo I oefende sterke druk uit op koning Konrad II en verbood de bisschoppen, graven en andere heren binnen zijn machtsgebied om aan de koning trouw te zweren, zolang deze hem niet ook met Opperlotharingen beleende. Daar regeerde Frederik II, de laatste hertog uit 't Huis van Bar. Deze overleed in 1033 en Gozelo I werd nu de vorst van beide hertogdommen, die van 1033 t/m 1044 weer in één persoon waren verenigd. In 1037 vaardigde Konrad II de 'Constitutio de feudis' uit, dat de erfelijkheid van de middelbare lenen beschermd. Hij stierf 2de Pinksterdag te Utrecht in aanwezigheid van zijn 21-jarige zoon en bijgestaan door de bisschop.

Hendrik III 1039-1056

Van koning Hendrik III mocht Godfried II met de Baard zijn vader Gozelo I na diens dood in 1044 alleen in Opperlotharingen opvolgen. Om die reden kwam hij in opstand en poogde met Franse en Bourgondische steun geheel Lotharingen te veroveren. Hij werd daarop door de koning afgezet die in zijn plaats de 2de zoon van Gozelo I, genaamd Gozelo II de Luijaard, met Opperlotharingen beleende. In 1046 werd deze wegens onbekwaamheid afgezet en overleed nog datzelfde jaar. De oudere broer

van Gozelo II, Godfried II met de Baard, nam in 1047 de leiding van een opstand van de Lotharingse heren en de graaf van Vlaanderen en bracht verwoestingen aan in Nijmegen en Verdun. Hij verloor opnieuw zijn gebied (1049). Vijf jaar later huwde hij Beatrix, markgravin (markiezin) van Toscane, dochter van Frederik II, de vroegere hertog van Opperlotharingen (hierboven genoemd onder Konrad II) en verwierf daarmee 'n sterke huismacht; (1054).

Hendrik IV 1056-1106

De weduwe van Hendrik III trad op als regentes namens de minderjarige Hendrik IV en gaf Godfried II met de Baard in 1057 zijn hertogdom Lotharingen terug. In 1065 werd hij door Hendrik IV — in dat jaar mondig verklaard — bovendien met Nederlotharingen beleend, nadat hier terzelfdertijd Frederik van Luxemburg gestorven was. Niet lang daarna sterft ook Godfried II met de Baard († 1069). Hij werd opgevolgd door zijn zoon, Godfried III met de Bult, hertog van Nederlotharingen, die — in tegenstelling tot zijn vader — wel genegen bleek de bisschop van Utrecht bij te staan tegen de Hollandse graaf; 1061-1071. Holland viel in handen van de bisschop en Godfried III met de Bult zwaaide er de scepter. Dirk V van Holland en diens stiefvader, Robrecht I van Vlaanderen, lieten Godfried III doden (1076).

Daar laatstgenoemde gescheiden had geleefd van zijn vrouw Mathilde van Toscane, had hij zoon noch dochter om hem op te volgen. Het leen Nederlotharingen kwam toen aan de minderjarige zoon van de Duitse koning Hendrik IV.

²⁷ Arnhem, 1661:

„Ludovico Pio hatt er wider dessen Sohne Lotharium trewlich beygestanden, ihn ausz der gefängnis zu Achen erläset und mit freude nach Neumegen gebracht; für welcher geleisteten und bewiesener trewe ihme der Keyser mit Twenterland verehret hatt; in welcher Landtschafft die Stadt Oldenseel gebawet und das Collegium daselbot zur gedechtnis Plechelmi Episcopi und Marcelini gestiftet hat.“

²⁸ Oudheden en Gestichten van het Bisdom Deventer, Leiden 1725, Dl. I.

²⁹ In 925 verdrijft graaf Riefried van Cleve [Dodo], de vader van bisschop Balderik, de laatste Noormannen uit de Betuwe; L. A. Stroink, zie voetnoot hieronder, blz. 121.

³⁰ L. A. Stroink, *Stad en Land v. Tw.*, 1962, blz. 106, die voorts verwijst naar J. Weelink, *Overijsselsche Almanak van 1846*, welke spreekt over een in het Latijn gesteld handschrift, op perkament geschreven en geplaatst in een lijst, nog tot omstreeks 1750 aanwezig op het raadhuis te Oldenzaal. De vertaling luidde:

„De roem der stad Oldenzaal. Balduinus, graaf van Teisterbant en Kleef, was tegenwoordig bij de begrafenis van de wereldberoemde Karel de Grote, van wiens zoon Lodewijk (!) de Goede hij in het jaar van Christus 814 het gebied Twente heeft ontvangen, in welks stad Oldenzaal, door hem zelf gebouwd, hij 'n college van kanunniken oprichtte.“

³¹ De historicus Slicher van Bath constateert dat de heim-namen vaak wijzen op Frankische kolonisatie of oud Koningsgoed; [Bentheim, Denninghem (Denekamp), Ootmarsum, Reutum, Rossum]. Voorts acht hij

het mogelijk dat de Werdense wegen — het oude wegnnet, waarlangs de Werdense kloostergoederen worden aangetroffen — een navolging zijn van de organisatie van de koninklijke goederen, die vaak op regelmatige afstanden gelegen zijn. In de Elfterheurne (De Lutte bij Oldenzaal) treffen we het centrum aan van het Werdense kloosterbezit; *Mensch en Land in de Middeleeuwen*, Dl. I, blz. 185-186.

³² *Propyläen-Weltgeschichte*, Dl. 5, 632.

³³ Bovendien hebben Rin en Gelo ieder 2/3 gedeelte van een mansus. In Deurningen komt later voor Rein [ink]; in Hasselo Ghel[ing]; A. L. Hulshoff, *Schattingregister van Tw.* 1475. Voorts: Slicher v. Bath, *Mensch en land*, Dl. I, blz. 159 (voetnoot) en blz. 160: „sedert de 9e eeuw komt mansus voor in het gehele Oost-Ned. gebied; in enkele gevallen zou men kunnen denken, dat er alleen het land mee aangeduid wordt zonder het huis; in andere gevallen lijkt het er op, dat mansus het land met de daarop staande boerderij betekent. Hoewel over 2/3 mansus gesproken wordt, kunnen we uit dit materiaal niet concluderen, dat mansus land van een bepaalde oppervlakte zou betekenen.“ Goederenlijst van het klooster Prüm 893, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht*, S. Muller Fzn/K. Heeringa, 86.

³⁴ Slicher van Bath, *Mensch en land*, Dl. II, blz. 63: „Naast -heim is -sele gebruikelijk om een huis aan te duiden. Sele komt [in het Oost-Nederl. gebied; red. TP] slechts 7 maal voor, Oldenzaal is de enige oude vermelding (9e eeuw), de overige zes zijn jonger (14e en 15e eeuw). De sele-

